

5077

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Småland

Villstads sn

5077

Willstrand, M. L. 1932.

ULM:s frigel. 14 Binn och bi-
skitsel.

19 H. 4 =

Bin och biskötsel.

Småland
Villstad

Svar på Landsmålsarkivets frågelista nr. 4 för Villstads socken.
Hillades ett biramhälle i ett ihärlig trädd i skogen, låt man det
vara oslört till hösten i början av september. Då sökte man
komma åt skogbinas eller wildbinas konung (konung) genom
att röka ihjäl kina med linneklappar, doppade i smält svavel
(svavel) och påbända dem. Man skattade alltid wildbin, om
det var möjligt. När kina dödats, högg man hål på trädet
antingen mitt emot flyghålet eller förslorade det, så att man
kom åt konungen. Ej sällan blev man konungen till att fälla
trädet, om flyghålet var högt uppe, men man gjorde det
ej gärna, ty biträdena skadades. Var trädet avsågat, brukade
man försöka hem det, om det stod i egen skog. I annat fall
sågade man av ett stycke (skärr), där man ansåg konungen
vara, och la med sig hem. Jag vet inget fall, då man hunnat
skatta wild kina i trädd utan att först döda dem. Upphittaren
av ett trädd med wildbin i krukade icke märka det, för att ingen
annan skulle ha konungen. Han sökte hålla fyndet hemligt till hösten.

Landsmålsarkivet, Uppsala 5077
M. L., Willstrand. 1932. VILLSTAD
SMÅL.

Fagl. 14

Allt hos lamby kallades odla, sköla eller hälla bi. Förre var biskötsel
 mer allmän än nu, ty honung var folkets förnämsta sömmedel. Därför
 tillvaratogs man honung hos humlor, både de större jordhumlorna
 och de små massahumlorna, om man hittade deras bon. Humle-
 honung ansågs vara finare och bättre än bikonung. I särskild mån
björhumlehonung hade man icke.

Förre funnos bikus av olika slag och utseende. Noen kunde
 få se bi inkarna eller, som sades, stockade i en bislock, bikubbe
 eller bikotte för övervintring. Den enklaste typen och lättast
 att göra var bislockar tillverkades av en ihärlig trädstam. Av den
 sågade man av ett stycke ungefär 1/2 meter långt. Invändigt
 grubsade man till den och förstorade den, om så behöfdes,
 med ett brästrjäärn, liknande ett stadjjärn (stiajärn) men
 större. Övre öppningen lättes med ett runt krälock och nedre
 öppningen med en bikotte, och av trä.

Stygöppningen gjordes antingen i underkantern vid
 kottaren eller ett par centimeter ovan denna i bislocken.
 Av gran, björk, lind eller annat lövträd lag man bislockar.

Landsmålsarkivet. Uppsala 5077
 M. L., Willstrand. 1932. VILLSTAD
 SMÅL.

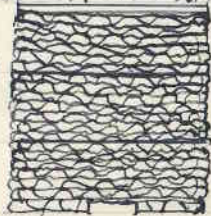
Sådana bislockar var det lätt att få ut honungsstocken, sedan man rök ut ihjäl bina, vilket man nästan alltid gjorde på hösten, då man ville ha binas honung och vat. I så kallad liggstock enligt figuren 1 i frägelistan och sländstock (slästock), lite figuren 2 har jag icke sett eller hört omtalas här.

De mest använda bikhusen äro en långt lillbåda i tiden voro halmkuporna, sådana som fig. 3 och 4 eller helt platta, ovan, s. k. kranstupor, gjorda av i regel tre halmkransar, som lika stora lades på varandra. På den överska läckte man med ett trälock.

Andra namn på bikhus äro, de förut nämnda och bikupa, bilsda (skalloda) förekommo icke i denna bygd. Ordet skruv (skru) användes ej. Bikupa av högfälning, lädad med lera och besödd, nyttjades ej, men en gammal dålig halmkupa klante (telende) man utvändigt med lav (lev), för att den skulle bli tät och varm.

Konstruktjonen på halmkuporna var som fig 3 och 4 eller så här. Kranstupor.

Halmkuporna tillverkades i ett stycke i spiralt utom kranstuporna. Bikotten gjordes av en eller två breda bräder i form lik fig. 4.

Den vid ingången utskjutande delen av kottmen kallades ibland fluskrat, fluslerbräu eller ofta skägget, d. v. "Nu ä' biva ulv, sä skägget ä' fullt ä' bi?" eller "biva kassar under skägget". Man brukade ibland måla fluslerbräerna med olika färger, för att bina skulle flyga till sin kupa och ej till andra bis kupor, som skodo bredvid på samma kibänke, men man lade en liten skiv a. dyl på fluskran till några kupor. Ingången för bina till en kupa benämndes flyghålet och fluskrat. I de vanliga halmkuporna var häb i kappan, kallat koppålet och slängt med en träplugg eller krätapp. Tillverkningen av halmkupor tillgick på följande sätt. En långhalv (lång räghalm) lag man så tjock lock, som man ville ha kuppans vägg, höjde den i cirkelform och rörde om den några varv med syämnen, sedan lade man den övriga delen på första och band fast åt båda. Med ny halmlock förstatte man spiralformigt och sydde, så fort man lade på halv a. s. v. Man sydde med fina grannölar, som ofta klyvdes mittilut. De måste vara färstora eller ha legat i vatten, så att de vore mjuka och köjliga. Längre fram i tiden band man med järnbräd och nu med klyvd, fin rotting.

Med en grövre syl, ej alltför spetsig eller en kräpnyl (en spetsig
kräpinne) gjordes hsl i halmen, så att man kunde släta sig-
nom rotändan. Iärskilt namn på bindrötterna känner jag icke
helt. Då ett birställe fullbyggt, kerusade man det. Man satte
en halmbrens under kupan, ej svamp. Tille man få konung
av ett samhälle, som skulle övervintra (ej rökas ihjäl), satte
man en mindre kupa (loppkupa) svamp den gamla, från vilken
man bortlag kräpnylen i lopphsl. Här i trakten började
man använda rambkupan för omkring 30 år sedan. För att
inte rambakerna skulle falla ned i en halmbkupa, satte man
i den ett eller två kers av lillalder och spetsade kräpinnar.
Kuporna brukade man uppställa i rad bredvid varandra på
en bibärnk vid en syl- eller älsida av ett hus. Om och
annan birstad kunde man få se, där bibärnen och kuporna
insattes. Birstaden var gjord av stolpar och bräder, öppna åt
söder samt hade lutande tak åt norr och sidovägg, ävensom
gavlar i öster och väster ned till marken. Halmbkuporna läckes
med näver och överst med en bihalt av granbark i konform.

Landsmålsarkivet: Uppsala 5077
M. L., Willstrand. 1932. VILLSTAD
SMÅL.

Frgl. 14

Hadde man inte granbärsk, läcktes kuvarna med långhalv. Under vintern voro kuvarna smörjade med halv eller granis. Något särskilt vidskryligt v. dyt. vid lilloverkning av bitarsläder, för att bin skulle drivas, och man skulle få bitar, och man sj. om.

Bin av olika slag ombalades, såsom wildbin (skogsb) och lambin.

Ett binsmhälle kallade man oftast en kuva och någon gung hirslock samt de enskilda bin bi eller liflöwa. Tisen gav man följande namn: wise, drokning (dronning) bimamma, drönarna: wasbi och arbelsbin: vanliga bi eller arbetare. Man trodde förv, att visen regerade och styrde hela samhället. Att den ensam hade alla äggar, visste man knapp. Tisen ansågs ha befälet i kuvan. Den beslämde om och när svärmning skulle ske samt beslämde, vilka bi skulle följa den ut, och där den satte sig, samlade sig de andra bin. Ett samhälle med wise sades vara visgott och ett utan viselöst, visfall.

Att ett samhälle inte hade wise, såg man på binas beteende. De gingo krögl ut och in, flögo upp från flustret men satte sig strax igen och visade plust att draga. Något bitjut eller annat sorgeljud ombalades icke. Glädjesur i kuvan hördes icke.

Landsmålsarkivet. Uppsala 5077
M. L., Willstrand. 1932 VILLSTAD
SMÅL.

Frgl. 14

Man förslog sig icke på för i tiden, att ge bina en ny reise, om
den gamla slö. Binas larver kallade man binnaste, biongar
eller biongel. En gammal reise eller ett arbetsbi, som lade
endast drönaryngel benämndes puckelmor, puckelwise eller
drönaredrottning och ungarna vanligast puckelungel eller
vassbiongel. Aldre och yngre bin skilde man på och kallade om
gamla bi, ungrbi, flygbi, fällbi, vaktare (soldater) och innabi.
Bisls olika delar benämndes huel, känselfröt, öjerna, longa, bit-
munnen, mellakroppen, vingarna, hana, bak-kroppen (rova).
Fördjupningen på de bakre benens utsida, i vilken bina uppsam-
lade frömjöl, kallade man korv och frömjölet en böra, plus böer eller
byer. Annat namn är gadd och gadden samt bigift har jag ej hört.
Bisluck, bistyg, trodde man skulle vara ett bra botmedel mot
gikt (reumatism). Om någon fått bisluck, gav man den brännvini
att dricka, strötte honung på såret eller lade lutetig mjölk på det.
Man ansåg, att bina voro mest ondsinliga eller argra i honungsdraget
efter svärmningstiden, då man bläste på dem med munnen eller
om de hörd skrika av bländ bi, liksom när de kände lukten av bi, som sluckit.

Vissa personers ildunstning (lukkt) lättnade inte på utan blev argu och ville
 stickas. Om de blev särskilt onda på liggare eller mot deras husbonde
 illvilliga personer, har jag ingen vetenskap om. Men, en sade, när hina låto
 höra en finare, islken lov: "Ku ruinas hia, sä då ä häst ä gä i gä ma".
 Med lobaksröke brukade man lugna arga hii, man blidka deras arede
 med honung eller annat var ej lätt.

Binas bygge inspirerade våra förfäder likesom oss. De kallade om
biwat, bitvat (klitbitvat), biträda, bitaka, bitest (bitstott) och under-
 de mycket över hur de små krypen gjorde stesta, och varifran
 de laga vaxet. Cellerna kallades pipor: taxpipor, argpipor, bi-pipor
hönings- arbetare- vassbi- och drocknings- eller visspipor omkalla-
 des. Något allmogens namn på tekeargen har jag ej hört.

Man skilde på vaxkakornas ställning i en bitupa och kallade om
teusbygge, då kakorna hängde parallellt med fluskerhållet, och
rätt bygge, när kakorna voro vinkelrätt mot fluskerhållet. Tildbygge
 var ett sådant bygge, då kakorna hängde med argellundit eller
 i olika riktningar. Cellernas lock kallades piplock (piplocke)
 Aldre och mörka kakor kallade man gamla stest, gynge, ljusa nya stest.

Landmålsarkivet, Uppsala 5077
 M. L., Willstrand. 1932. VILLSTAD
 SMÅL.

Svärmingen inföll vid midsommartiden. Då skulle man ha
 kupor, bibollnar och bibollar i ordning. Den första gärmen
 kallades alltid blomslevgärm, andra första ylingen, tredje
 andra ylingen o.s.v. Orden försvärmar och eftersvärmar eller
 första, andra och tredje svärmar oro ej så reanliga. Svärmden
 en svärm, t. ex. en blomslevs svärm samma^{är} som den själva blivit
 svärm, kallade man den svärmen jungfrusvärm. Om ett
 bisamhälle snart ämnar svärma (gärma) hör man det på binas
 surr och ibland på deras sätt att flyga ut, ser man det.
 Tolk siv (säger): "Snart gärma bin. Då hör ja på hennes surr.
 "Hon har nu gärmt. "Gäv lekgärmd hon. Innan en yling
 flyger ut, brukar visarna, som man anser, samtala med var-
 andra. Den ene ropar: "ut, ut, ut", och den andre svarar: "keva,
keva, keva". Dessa samtala mellan ett par visor kallas yta, ropa,
kalla. Man tror, att den unge i visellen inslängde visen
 visen vill ut och den äldre vill bli kvar och icke kvärlom.
 För att inte en bigärm skulle flyga sin bes, när bin gärmd, brukade
 man stjuda, stramba med järn och bleckbäck, spruda vatten på bin.

Man ville, att bi-gärmen skulle repa sig i en av de enbuskar, som man satt upp i närheten av moderkupan. Därför sökte man förbrylla bina med svåsen, så att de satte sig snart. Först till namn på denna åtgärd hade man icke utan man sade: "ringa för bia".

Det samhälle, från vilket en gärme utgick, kallades moderkupa. Swärmning från ett samhälle, som levad över vintern (vinterflygare eller överflygare) hade ingen enskild benämning. Med junngärme menas, som förut nämnts, en svärmasvärme. Flög en in igen på moderkupan efter en stunds beringflygande, hette det lektsvärma och svärmen lek-gärme. Anledningen därtill bröddes vara, att visen sig komma med ut eller av svaghet och svana att flyga fallit ned från flusdet, vilket kunde hända. "När vi bia ut i dansar (eller leker, sjuger, spelar)", sade man, då den vid vacker väder i större antal glatt flög omkring koningen utan att svärma. Anledningen därtill var nog glädje över att få luft på sig, ty den brukade flyga ut så efter några dagars rustväder. När en bisvärme samlade sig efter gärmingen, sade man: "Bia repar sig eller samlar sig".

Då bina samlat sig i ett dråd, en buske o. dyl. i en klunga, kallas
 den bibklump, bihög eller bibklunga. För att en svärm skulle
 bli kvar, tills man fick tid att ta in den i ny bodad, skuggade man
 den med lakea eller bäckar. Den tillämnade bodaden för en
 svärm besökte man invändigt med lite honung eller gned insi-
 dorna med klöverblossar. Man önskade, att bina själva
 skulle gå in. Gjorde ^{de} icke det, östes de försiktigt in med en
 träsked eller silversked. En kupa, som bina lättfärligt
 intogs i, kallades fångskupa, och arbetet med att få in bina
 benämndes slocka bina eller ta in bina. Slockningen borde ske,
 så snart bina klungat sig. Att flytta bi från en kupa till en
 annan kallas driva bi, krumma bi, rökta bi. Någon särskild
 benämning på att inhysa bi i en kupa, där de skulle slanna,
 har man ej. Man rökade bina med torr mossor eller hyvelspån
 o. dyl. några minuter, innan man driv dem, för att de icke
 skulle slockas och gå ut sin kupa in en annan. Var väderleken
 kall och regnig, matade man en nyinbagen svärm med lite honung
 eller sockerlösning. Sådan rökade man in bi.

Landsmålsarkivet, Uppsala 5077
 M. L., Willstrand. 1932 VILLSTAD
 SMÅL.

Frgl. 14

Rökade man bi med tobak, blev de sikkande stilla i klungor.

Fåg hördemålas, att man för i liden äldre samman lev (lev) och kostid (kostätk) och kelente (kelande) utan för biten för att göra dem kälva och varma.

Binas arbete har i alla liden roat levänner. I liden kunde de slå och se, huru bia drar och bygger. De olika arbetsliden varo värdraget, somdraget och kölddraget. Med ascende på de blommor, som bina hämtade mest honung ifrån, talades om linddrag, klöverdrag och ljungdrag (ljung-). Skadades ike blommorna av frost och lock, helle det: "Draget eller dract ä fint eller gott." Om regn och kall luft hindrade bina att vara ute, sade man: "Dract ä så dält ä uselt nu, att bina gåller ihjäl".

Tick man mycket honung på hösten, helle det: "Får har då rest (rest) ett bra eller gott biär," i motsatt fall: "ett skralt, uselt eller kland, dåligt biär." Binas arbete i blommor kallades "bina dra, bina suga eller bina samla honing". När arbetsbina kommo hem med frömjöl på de bakre benen, sade man: "Nu dra bina bra. De komma nå stora bær (bärdor) på bær (benen)".

Frömjölet ansåg man icke vara honung eller var utom mat för ongarna (larverna) och kallades binat, bibröd eller biföda. Om framställningen av honung och var hade förfäderna rätt dunkla begrepp. Att binor sugade i sig den söta saften i blommor och av den blev honing, visste man, men saften i binas s. k. honungsorgane undergick kemiska förändringar och förändringar hade man ingen kunskap om. De trodde, att binor togo varit från kändiga blad och barr (gräven) och icke från varandras bak-kroppar. Om surrad i kupan efter en dag med gott drag sade man: "Stu i bin nöjdes och spellas eller sjunger belädet". Den starkare fuktavskondringen i ett samhälle en sådan dag kallades, att bin gellar.

Övervintring av bisamhället var ibland en betydelsefull sak. Det samhälle, som skulle leva över vintern, kallade man vinterliggare. Först sökte man utlösa, om samhället hade honung för vintern i tillräcklig mängd. Man lyfte på kupan och kände efter om den var tung eller t. o. m. väjde den. Var kupan lätt, förade man binor med honung eller sockerlösning, tills man ansåg den vara vintergod. Sedan bonade man om kupan med halm eller gräs.

Man fick se till, att man inte tillämpade flyghålet, så att
bin kvävdes. Binns vintertid benämndes sitta i dväl, vale.

Man vill icke, att bina skulle vaka till eller huvuckna till för tidigt
på vintern, om det blev en solskinsdag, och flyga ut, falla ned på
snön och frysa ihjäl. Därför lät man granriset eller halmen hänga ned
framför flusterbrädan, tills man ansåg väderleken vara lämplig och
tiden inne att ta bort det och släppa ut bina, så att de kunde
få komma ut i känna sek eller komma ut i släppa vintertoppen.

Binns fiender voro många. Man var mest rädd för ljyubi (ljubi),
som på några dagar kunde förstöra ett bisamhälle. Därför sökte
man skydda det genom att göra flyghålet så litet, att blott två eller fyra
bi samtidigt kunde komma igenom det. Hjälpte ej detta, flyttade
man dem angräpnar kupan till en annan plats, sedan man haft bina
inslängda med nät eller galler ett par dagar i en källare. Täljor
(prestkätter) lockade ut bi under vintern genom att hacka på flusterbrädan.
Täljorna (feulorna) kunde man strämma bort eller lägga en mjukt
lygbit på brädan. Prärare var det, att befria bina från bilös och
rearmab. Man visste inte medel mot dem annat än köra ihjäl bina.

Landsmålsarkivet. Uppsala 5077
M. L., Willstrand. 1932. VILLSTAD
SMÅL.
Frgl. 14

Ungvårslösa eller bidöd hade man inget botemedel för. Men hade barnet utset eller annars lyckats vara lat och düssig, gav man dem (henne) honung med litet brännvin i.

Höning och var lillgudogjorde man sig på ^{sa}säll, att man rökade ut hjält hja genom att göra en liten grop i jorden, lägga några linnelappar, doppade i smält svavel, i gropan, lägga på dem och ställa kupan över gropan. Efter en bra stund dogo hja av svavelsyrligheten och föllo ned i gropan. Kupan lags sedan in och lades på ett bord. Med tunn kniv skars man ut skota (skotten) och skiljde nygastota från höningsskota. Ur de senare beredades höningen med händerna. Vaxbollarna lades i kallt (kält) vatten och rensköljdes. Det vatten kallade man höningsvatten och äls tillsammans med bröd, eller doppade man gröt i det. Med en näb eller dylikt lög man karver och puppor av nygastota. Sedan smältes allt vaxet till kakaer, som såldes till handlare eller uppköpare. Man kallade om gult (gull) och rand (rent) var samt grätt och grumsigt var, som man fick mindre betalt för. Den mest höningen förbrukades i hemmet.

Genom att ställa en mindre halmkupa, s. k. koppkupa, ovanpå den större och låta kuppen i koppstol eller riåra (walde, walt) en mindre brälåda, kallad skallåda, öfver denna hög kunde man få honung från ett starkt och kraftigt bisamhälle, utan behöva döda bin. Detta sätt att få honing från bin var känt sedan gammalt, men egenartad benämning härpå vet jag ej om. I de allra flesta fall dödade rökade ihjäl, slaktade man bin på sätt, som förut är nämnt. Den grof i jorden, öfver vilken bi rökades ihjäl, kallades bigrop eller bigrav. Man brukade ej skilja mörkare honing, ljonghoning, höshoning från ljusa s. k. sommarchoning, utom då hela honingstol lades undan att ätas. De ljusa skalen kommo då ifråga, ty de ansågos smaka bäst. Man brukade inte föra som nu tal om färselad eller ofärselad honing. Uppvärmning av honingstakorna, innan de utbramades, var ej brukligt, men man ville vara inne i ett varmt rum med pådard arbete. Den utbramade honingan skivades genom en grov linneduk, för att den skulle bli fri från waxsmulor (-smulor). Tjälrunnen honing förbrant man sparsamt. Med en tunn kniv skav man av ett eller piplocken, vände öppningarna nedåt öfver hård och ställde det hela på en ljum plats.

Slungva honung kan man i väv lid, men det förstod man sig icke på förr. Här började slungning av honung för knappt 40 år sedan. Man sä (säger): "slungva honung". Tänkte man sälja honung, sorterade man träkorna, innan de kramades. De olika kvaliteterna, av korna, kallades finna sked och laga (fula) sked. Efter kramningen sökte man ej få mer honung av skeden genom uppvärmning.

Vaxet smältes vid sakta eld. De ruster, som iärs loda, när man smält vaxet, kallades grons eller bräde (bröde) och tillverkas icke. Nu vax slöptes tjus, gjordes salva tillsammans med lalg och pyran-käda, och vax använde skräddare och skomakare, all vaxa sybräden med.

Honungen användes som sölmedel i mjölk, fruktsoppa, öl (dricka), men vid matlagning minnas icke gamla personer att honung användes utom i äpplesoppa. I stället för smör på bröd äro förr rått mycket honung, och ^{här} smörjas av brödde man och honung (bröds smör gäs). Vid ölberedning nyttjades ingen honung. Mjöd har man ej framskällt här i mannaminne, och därför kan jag icke svara på frågorna om tillverkningsställ och användning.

Honung strökes på sår, i synnerhet på brännsår för att lindra smedan och läka dem fortare samt dras ut dä onda i sår och rensa dem.

Mot onda bettet användes ej honung utan draplesser, gjord av becks och lalzy. När man hade kosta och var förkyld eller hade ont i bröstet, åt man anbar (enbar) honung eller drack kokad, varm mjölk eller varmt dricka med honung i.

Honung förvarades i glaserade lerkrukor, i fördennade (fördenda) kopparkärl eller i glasburkar, om man hade några sådana. För att honung inte alltför snart skulle försöras, brukade ^{man} kora om den alltblund med en bräslav e. dyb. några dagar, innan den lömdes på förvaringskärl. Om försörkad honung sade man: "Du har blitt (blivid) sör i honing" eller "honing har blitt sör" i blitt grynig". Därför lalades om gryning honing. Den användes som annan honung att äta, dock icke gärna till bifoder utan att försöka upp den i ljumt vatten.

Bidur och olur med li brodda färjädnerna fullt och fast på. Hos samtliga människor lövdes li så bra, såvände och såblade mycket honung, hos andra vandvodes li, voro uhålliga, sådes det.

Sambällen visfollo, gärmar flägo sin kos, var mal och kyrbi kom
 på den s. s. v. En person, som hade lur med ki, kallade man bihonq.
 Anledningen till lur och plur med ki visade man icke. Hitta en
 hisvärm ansågs vara lur, och den, brodde man, skulle bli gohällig.
 Ofta såg det så ut, att hille, ärmar vare gohälliga, och det bitur
 med dem. Även kalaki, ki, som lämnades bort till hälften, rub,
 ansågs vara lur med. Kännet särskilt att iakttaga för, att få lur
 med ki var att inte snäla, när ki sluktades, utan ge falliga
 och andra, som ingen ki hade, lide smakchening. Dess utom
 skulle man se om ki väl, att how inte gält och frös ihjäl, kottna
 om kyrorna på vären, eller om how haft ulrot m. m. Egendamligt
 var det, att, då en ki var med lur till ki dog, luren med ki
 gick bort. "Bja dog ut", hette det, eller: "Den döde ki' bituren min och
i grava".

Landsmålsarkivet Uppsala 5077
 M. L., Willstrand. 1932. VILLSTAD
 SMÅL.

Frgl. 14

Smålandsskrivar den 16 november 1932.
 M. P. Willstrand